

ИСЛОМИЙ МОЛИЯЛАШТИРИШ АСОСИДА МИКРОМОЛИЯЛАШ ТАШКИЛОТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ АСОСЛАРИ

Маматкулов Ҳумоюн Бобир ўғли
Ўзбекистон Республикаси банк
молия академияси тингловчиси

Аннотатсия: Исломий молия тармоғи ва шу асосда микромолиялаштириш тизими бугунги кунда жаҳонда жадал ривожланиб бораётган ва инноватсион молиялаштириш механизмларини ўзида жамлаган соҳалардан бири ҳисобланади. Аҳолисининг асосий қисми мусулмонлардан иборат бўлган давлатлар учун ушбу тармоқни ривожлантириш, айниқсаб долзарб ҳисобланади. Шундай экан, мусулмон давлатларидаги фаолияти исломий молиялаштиришга асосланган мавжуд микромолиялаштириш ташкилотлари, инвестиция фондлари ва компаниялар маблағлари Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва хусусий секторни қўллаб-қувватлаш мақсадида жалб этилиши айни муддаодир. Бунинг учун албатта микромолиялаш тизимига янгича ёндашув билан назар солиш лозим, яъни анъанавий молиялаштириш механизмлари билан бир қаторда шерикчиликка асосланган молиялаштириш механизмларини жорий этиш масаласи тадқиқ этилиши муҳим ва долзарб ҳисобланади.

Калит сўзлар: Ислом молияси, микромолиялаштириш ташкилоти, Ислом банки, соф фойда, кредит, капитал, Ислом молиявий банки.

Abstract: The Islamic financial network and, on this basis, the microfinancing system is one of the rapidly developing and innovative financing mechanisms in the world today. The development of this network is especially relevant for countries where the majority of the population is Muslim. Therefore, it is important to attract the funds of existing banks, investment funds and companies whose activities are based on Islamic financing in Muslim countries in order to support the socio-economic development of Uzbekistan and the private sector. For this, it is necessary to look at the microfinancing system with a new approach, that is, it is important and urgent to research the issue of introducing partnership-based financing mechanisms along with traditional financing mechanisms.

Keywords: Islamic finance, microfinance organization, Islamic banking services, net profit, credit, capital, profitability, Islamic financial banking.

Аннотация: Исламская финансовая сеть и, на этой основе, система микрофинансирования является сегодня одним из быстро развивающихся и инновационных механизмов финансирования в мире. Развитие этой сети особенно актуально для стран, где большинство населения составляют мусульмане. Поэтому важно привлекать средства действующих банков, инвестиционных фондов и компаний, деятельность которых основана на исламском финансировании в мусульманских странах, для поддержки социально-экономического развития Узбекистана и частного сектора. Для этого необходимо взглянуть на систему микрофинансирования с новым подходом, то есть важно и актуально исследовать вопрос внедрения механизмов финансирования на основе партнерства наряду с традиционными механизмами финансирования.

Ключевые слова: исламские финансы, микрофинансовая организация, исламские банковские услуги, чистая прибыль, кредит, капитал, доходность, исламский финансовый банкинг.

КИРИШ

Исломий молия тармоғи бугунги кунда жаҳонда жадал ривожланиб бораётган ва инновацион молиялаштириш механизмларини ўзида жамлаган соҳалардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ИХТ ТИВ кенгаши 43-сессияси очилиш маросимида сўзлаган нутқида «Ислом олами улкан иқтисодий, инвестицион салоҳият, энергетика ресурсларига эга. Улардан тўғри фойдаланиш, Ислом ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатларнинг халқаро савдоиқтисодий, молиявий, инвестицион ҳамкорлигини кенгайтириш, мамлакатларимизни бирлаштирадиган транспорт йўллари ташкил этиш юксак иқтисодий тараққиёт кўрсаткичларига эришиш имконини беради ва бу пировард натижада бошқа барча соҳаларнинг ривожланишида асос бўлиб хизмат қилади»⁵⁸, – дея таъкидлаб ўтган эди.

Исломий молия муассасаларининг анъанавий молия муассасаларидан асосий фарқи шундан иборатки, исломий молия фойда ва зарарни бўлишиш ҳамда реал активларга асосланган молиялаштиришни ўзида намоён қилади. Бошқача айтганда, исломий молиялаштириш шерикчиликка асосланади. Бундай муассасалар мижоз талаби бўйича объектни қуриб бериши, асбоб-ускуналар, товар, хомашёлар сотиб олиб бериши ёки уларни ижарага бериши мумкин. Молиялаштириш асосида савдо амалиётлари ётади. Анъанавий банк тизимида эса банкларнинг савдо амалиётларини амалга ошириши қонунчилик нуқтаи назаридан мушкул ҳисобланади ва бунга солиққа тортиш ҳамда банк фаолиятига тааллуқли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўсқинлик қилади.

Анъанавий иқтисодчиларнинг умумий нуқтаи назарига кўра, фоизларни ундириш (олиш) иқтисодий ривожланиш, инвестиция ва жамғармаларни рағбатлантиришда муҳим вазифани бажаради. Лекин ҳақиқатда аҳвол бундай эмас ва жойлардаги воқелик бунинг тескарисини исботлайди. Иқтисодиётдаги жамғармаларнинг даражаси кўп сонли омилларга кўра аниқланади – жамғармалар бўйича даромадлилик уларнинг биттаси ҳисобланади, холос. Ҳар қандай иқтисодиётдаги даромад даражаси ва уни тақсимлаш тизими, инфляция даражаси, иқтисодиётдаги барқарорлик ва ҳукуматнинг молиявий тартибга солиш соҳасидаги чоратадбирлари фоизнинг жамғариш ва инвестициялашдаги вазифасига нисбатан анча муҳимроқдир. Аксарият иқтисодчилар узоқ вақт давомида фоизлар олиш тартиби аввалги даврлардан буён миллий ва жаҳон иқтисодиётига ҳалокатли таъсир этишини таъкидлаб келганлар.

Ислом бозор иқтисодиёти ва бозор таъсирини рад этмайди. Ҳатто манфаат олишга бўлган рағбат мантқиқ доирасида мақбулдир. Хусусий мулкчилик буткул рад этилмайди. Шу билан бирга исломий ва капиталистик иқтисодиёт ўртасидаги асосий

⁵⁸ Шавкат Мирзиёевнинг ИХТ ТИВК 43-сессиясининг очилиш маросимидаги нутқи 18.10.2016

фарқ шунда рўёбга чиқадики, дунёвий капитализмда фойда олишга бўлган рағбат ёки хусусий мулкчилик иқтисодий қарорларни қабул қилиш учун чекловсиз имкониятларни берди. Уларнинг эркинлиги бирон-бир илоҳий қўлланма тарафидан назорат қилинмайди. Агар айрим чекловлар мавжуд бўлса ҳам, улар инсон томонидан ўрнатилган ва демократик қонунчилик воситасида доимо ўзгартирилиши мумкин, у бирон-бир илоҳий таъсирлар доирасидаги ваколатни ўзига олмайди. Мана шундай муносабат жамиятда номувофикликка олиб келувчи айрим ҳаракатларга йўл очиб беради. Инсоннинг носоғлом туйғулари ноахлоқий ва зарарли воситалар кўмаги билан пул ишлаб топиш мақсадларида эксплуатация қилинади. Жиловлаб бўлмайдиган даражада фойда олиш монополияларни яратади, улар бозор таъсирини фалаж қилади ёки ҳеч бўлмаганда унинг табиий фаолиятига халақит беради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили:

Исломий молия саноати ўзининг нисбатан қисқа тарихи мобайнида узоқ ва машаққатли йўлни босиб ўтди. Исломий молиявий муассасалар амалиёти ушбу соҳада охирги ўн йилликда, энг аввало, жаҳон иқтисодиёти миқёсида жиддий тараққиётга эришди. Исломий молия тарихи ушбу тизимнинг капитализм доирасида самарадор ва яшовчанлигини кўрсатди.

Е. Байдаулетнинг фикрига кўра: “Исломий молия-кредит муассасалари товар-пул айланмаси билан бевосита боғлиқ ва воқеликдаги активлар билан таъминланган, мазмуни ва тузилишига кўра ўзига хос бир қатор воситаларни таклиф этади.

Аввал ҳам айтиб ўтилганидек, исломий молия воситаларининг хусусияти куйидаги тавсифларга асосланган:

- а) судхўрликнинг мавжуд эмаслиги;
- б) воқеликдаги қўшимча қийматнинг яратилиши;
- в) воқеликдаги активлар билан таъминланганлиги;
- г) ахлоқий-маънавий жиҳатлардан ташкил топганлиги;
- д) фойда ва зарарларни тақсимлаш, улушли иштирок;
- е) томонлар ҳар бирининг ахборотдан баравар бохабарлиги.

Исломий молия воситалари тўрт таркибий қисмлар асосида шаклланади:

1) Сотиш (байъ): мулкка ёки мулк предметиға эгалик ҳуқуқини ўтказишни кўриш учун;

2) Ижара: мулкдан фойдаланиш ҳуқуқини ўтказишни кўриш учун;

3) Ҳадя (ҳиба): мулк предметиға бепул (ҳақ олмай) бериш;

4) Ссуда (ариях): мулкдан фойдаланиш ҳуқуқини бепул (ҳақ олмай) бериш”⁵⁹.

Иброҳим Варде исломий молиявий маҳсулотларни мазкур воситалардан фойдаланишда вужудга келадиган ҳуқуқий, молиявий, иқтисодий ва сиёсий муносабатлар мажмуғиға асосланиб таснифлайди. Шунга мувофиқ равишда у сотишга асосланган муробаҳа, мусовама, истисноъ, салам, таварруқ ва ийна каби битимлар кирадиган маҳсулотларни ажратиб кўрсатади. Иккинчи гуруҳдаги воситалар ижара (ёллаш)ға асосланган маҳсулотлардир. Учинчи гуруҳга эса фойда ва зарарларни

⁵⁹ Е.А. Байдаулет. “Ислом молия асослари”, “Ўзбекистон” Тошкени 2019й. 34-бет

бўлишиш ҳамда улушли иштирокка (музораба ва мушорака) асосланган маҳсулотлар киради⁶⁰.

Чет эллик олимлар Грейс ва Иқбол исломий молия воситаларини: битимни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган транзакцион битимлар ва банк молиявий воситачи сифатида иштирок этадиган битимларга ажратадилар. Транзакцион битимлар реал сектордаги ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлиб, савдо, айирбошлаш ва иқтисодий фаолиятни молиялаштиришни қамраб олади. Воситачилик битимлари транзакцион битимларнинг бажарилиш шаффофлиги ва самарадорлигини энгиллаштиради.

1-чизма. Транзакцион ва воситачилик битимларининг шакллари.

Вахитов Р.нинг тадқиқотларига кўра Молиявий иштирокчи ва тадбиркорнинг шерикчилиги ҳисобланиб, банк капитал берадиган томон сифатида, қарздор эса – ушбу капитални бошқарувчи тадбиркор сифатида иштирок этади. Лойиҳадан келган фойда банк ва ишончли бошқарувчи бўлган тадбиркор ўртасида келишув бўйича тақсимланади. Юзага келиши мумкин бўлган зарар хатари банк зиммасида бўлади

Капиталда икки томон иштирок этадиган тадбиркор ва молиявий иштирокчининг шерикчилиги. Фойда томонларнинг келишуви бўйича, зарарлар эса капиталдаги иштирокка мутаносиб тақсимланиши мумкин

Молиявий воситачи мижозга зарур бўлган буюмни сотиб олиши ифодаланган битим бўлиб, кейин уни мижозга бўлиб тўлашга сотади. Бу ҳолатда молиявий воситачи айрим муддатга бўлса-да, сотилаётган мулкнинг эгаси бўлиши шарт қилинади. Бўлиб тўлашга сотиш учун мукофот (ҳақ) белгиланган бўлиши шарт.

Лизингнинг ўхшашидир. Муробаҳадан унинг асосий фарқи шундаки, молиявий воситачи мулкни ўз мижозига бериши билан унинг мулкка эгаллиги бекор бўлмайди. Шунга мувофиқ тарзда молиявий воситачи ўз мулки билан хатарларни зиммасига олади. Бундан ташқари, муробаҳа битимида банк мукофоти (устама ҳақи) белгилаб қўйилади, ижара шартномаларида у вақт давомида вазиятга қараб қайта кўриб чиқилиши мумкин. Ижара муддатли бўлиши керак⁶¹.

Тадқиқот методологияси:

⁶⁰ Ibrahim Warde. The Price of Fear: The Truth behind the Financial War on Terror / Ibrahim Warde. – London: IB Tauris, – 2007

⁶¹ Вахитов Р. Р. Исломий молиявий инструментлар: солиққа тортиш амалиётидаги ғоялар / Налоговед. – 2009. № 9.

Мазкур маколада Ўзбекистонда ислом мойияси асосида микромолиялаштириш ташкилотлари фаолиятини ташкил этиш ва такомиллаштиришга доир фикр ва мулоҳазаларни яна ҳам тушунарли ва мазмунли бўлишига учун чизма ва жадваллар усулидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси:

Иқтисодиётнинг реал секторини ривожлантириш учун молиявий-инвестицион ресурсларни жалб этиш усулларида бири исломий банкинг воситалари, исломий капитал бозори ҳамда исломий нобанк ва микромолиявий муассасалардан фойдаланиш ҳисобланади.

Ўзбекистонда Исломий молиялаштиришга асосан лойиҳаларни амалга ошириш 2004-йилдан бошланган ва бу Ўзбекистоннинг 2003-йил сентябрда Ислом тараққиёт банкининг аъзолигига қўшилиши билан боғлиқ. 2004-йилда Ислом тараққиёт банки (ИТБ) томонидан энергетика ва соғлиқни сақлаш соҳасида лойиҳаларни молиялаштириш учун «ижара» ва «муробаҳа» шартномаларидан фойдаланилган. Бироқ ИТБ Ўзбекистонда ўз фаолиятини мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаган ва бу аъзо бўлмаган давлатларнинг мусулмон жамоаларини қўллаб-қувватлаш дастури орқали грант лойиҳаларни амалга оширишда намоён бўлган.

Ўзбекистон Республикасида исломий молиялаштиришга доир алоҳида қонунчилик мавжуд эмас. Ислом тараққиёт банки ва Хусусий секторни ривожлантириш бўйича ислом корпорацияси томонидан мамлакатимизда молиялаштириладиган лойиҳалар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 27 августдаги 371-сонли қарори ва 2004 йил 21 декабрдаги қарорига асосан амалга оширилади. Уларга кўра Ўзбекистон ҳукумати ИТБ ва ХСРИКни ташкил этиш тўғрисидаги келишув моддаларини қабул қилган.

Ҳозирги вақтда банк ўзининг мижозларига молиялаштиришнинг қуйидаги воситаларини таклиф этмоқда:

- муробаҳа;
- истисноъ;
- ижара;
- муробаҳага асосланган молиялаштириш линиялари.

Мазкур молиялаштириш усулларида Ислом тараққиёт банки ёки ХСРИК томонидан тақдим қилинган шартномалар ишлатилади. Бу молиялаштириш юридик шахсларга қаратилган бўлиб, Ўзбекистонда жисмоний шахслар учун мўлжалланган исломий молиялаштириш хизматлари ва маҳсулотлари мавжуд эмас, шунингдек, юридик шахслар учун ҳам юқорида қайд этилган маҳсулот ва хизматлардан ташқари, яъни исломий суғурта ёки депозитлар ва ҳ.к. исломий маҳсулот ва хизматлар таклиф этилмаган.

Исломий молиялаштириш Ўзбекистон иқтисодиёти учун янги йўналиш бўлиб, унга бизнес тарафдан ҳам, аҳоли томонидан ҳам эҳтиёж мавжуд. Муқобил молиялаштириш маҳсулотларининг пайдо бўлиши аҳолининг молиявий хизматлардан фойдаланишга бўлган имкониятларини кенгайтиришга ёрдам беради. Лекин мавжуд кутишлар исломий молиялаштириш соҳасида эҳтимолий мижозларнинг тажрибаси ва билими йўқлиги сабабли ҳамда банк ва молиявий қонунчиликнинг етарли даражада такомиллашмагани боис, жиддий тарзда бузиб

кўрсатилиши мумкин. Мусулмон мамлакатларда шариат меъёрларининг бир хилда талқин этилмаслиги, исломий молиялаштириш соҳасида малакали мутахассисларнинг етишмовчилиги шароитида исломий молиявий маҳсулотларни тартибга солиш билан боғлиқ хатарлар ҳам мавжуд.

АССА мутахассислари ислом молиясини муқобил молия тизими сифатида кўрибгина қолмай, 2008 йилда бўлган молиявий инқирозга ўхшаш инқирозларни олдини олишда қўл келишини ҳам тан олади. Ушбу тизим бугунги кунда яна вужудга келиши тахмин қилинаётган янги инқирозга ечим ўлароқ кўрилади. Аммо уларнинг фикрича, шаръий молия тизими ривожланиши учун ҳали кўп ишлар қилиниши керак⁶².

Глобаллашув ва жаҳонда кетаётган инновацион ўзгаришлардан орта қолмаслик мақсадида Ўзбекистон ҳукумати исломий молия ёки шерикчиликка асосланган банкинг саноатини ривожлантириш бўйича йўл харитасини ишлаб чиқиши тавсия этилади. Ушбу йўл харитаси мавжуд қонунчиликни (банк фаолияти, солиқ, қимматли қоғозларга доир қонунчиликка қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш) такомиллаштириш, тарғибот ишларини олиб бориш, исломий молия инфратузилмасини ривожлантириш, халқаро ҳамкорликни ва давлат секторини ривожлантириш, исломий молия хизматлари бозорини ривожлантириш, илмий-ўқув ишларини олиб бориш ва инвесторлар билан ишлашни ўз ичига олиши лозим. Шу билан бирга ҳар бир бажариладиган тадбир бўйича масъул идора ва муддат белгиланиши мақсадга мувофиқдир

Молиялаштириш усуллари кесимида биринчи ўринни истисно (талаб асосида қуриб бериш) эгалласа, муробаҳа (бўлиб тўлашга сотиш) ва ижара (лизинг) шартли равишда иккинчи ва учинчи ўринни эгаллайди. Бундан кўриниб турибдики, қурилишга йўналтирилган лойиҳалар молиялаштиришнинг асосий қисмини ташкил этади, яъни бу ирригация тармоқларини реконструкция қилиш, йўл қурилиши, мактаб, ўқув юртлари қурилиши ва бошқа лойиҳаларни ўз ичига қамраб олади.

Хусусий секторнинг бу лойиҳалари иқтисодийнинг турли тармоқлари, хусусан, фармацевтика, соғлиқни сақлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, тўқимачилик, озиқ-овқат саноати, қишлоқ хўжалиги ва бошқа соҳалар ривожига ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда.

1-жадвал. Ўзбекистон учун ИТБГ портфели молиялаштириш усуллари кесимида⁶³

Молиялаштириш усуллари	Лойиҳалар		
	Сони	млн И.Д	млн. Долл.
Техник ёрдам	5	0.8	1.1
Кредит	3	22.2	32.5
Махсус ёрдам операциялари	8	1.4	1.9
Бўлиб тўлашга сотиш	11	292.4	446.0
Истисно	12	616.7	909.3
Қўшма молиялаштириш линиялари	3	29.4	45.0
Капитал	1	3.2	5.0
Лизинг	11	275.7	412.1
Савдони молиялаштириш	19	199.6	292.6

⁶² Олмос Абдумаликов GlobalHalal.uz сайти журналисти 26.01.2023

⁶³ Е.А. Байдаулет. “Ислом молия асослари”, “Ўзбекистон” Тошкени 2019й. 409-бет

Жами	73	1 441.4	2 145.5
------	----	---------	---------

Ғарб молия тизими қонун-қоидалари асосида фаолият юритувчи компаниялар учун молия маблағлари жалб қилишнинг энг кенг тарқалган йўлларида бири, бу фоиз асосидаги облигациялар чиқаришдир. Бунда, облигация чиқарган томон, уларни сотиб олган томонга фоиз тўлаб боради (иккинчи томон учун бу худди банкка фоизли омонат қўйганга ўхшайди). Облигация бўйича фоизлар компания акциядорларига компания тарафидан амалга оширилган фаолият натижасида олинган фойдадан дивидендлар беришдан олдин тўланади.

Ислом молиясида анаъанавий облигациядаги каби фоизга пул маблағлари жалб қилиш тақиқланган. Бунинг ўрнига **сукук** деб аталувчи молиявий маҳсулот мавжуд. Сукук доимо даромад келтириши мумкин бўлган реал актив асосида чиқарилади ва уни сотиб олган томон ушбу активга қисман эгалик қилади ҳамда ушбу активдан келган фойдадан улуш олади (масалан ижарага бериладиган бино сукукка асос бўлиши мумкин бўлган актив ҳисобланади).

Албатта, ҳар қандай соҳада бўлгани каби, алдов, фирибгарлик ёки молиявий ҳисоб китобларда йўл қўйилган хатолар сукукни ҳам хатардан холи қилмайди. Шу сабабли ҳар қандай молиявий амалиёт доимо пухта ҳисоб-китоб ва қайта-қайта текширув асосида олиб борилиши керак.

Анаъанавий ва ислом банклари олиб борадиган ўхшаш амалиётлар

Хавала

Ислом банклари томонидан амалга ошириладиган амалиёт турлардан бири – хавала деб аталади.

“**Хавала**” сўзи араб тилидан “тилхат” деб таржима қилинади. Ҳаваланинг икки хил кўриниши мавжуд:

Қарздор ўз қарзини бошқа бировга ўтказишига “Хавала” (ёки ўзбекчасига “ҳавола”) дейилади, бир жойдан иккинчи жойга пул ўтказиш/етказиб бериш ҳам ҳавала деб аталади.

Ижара (ислом лизинги)

Ижара – ислом банклари молия маҳсулотларининг бир туридир. Бунда, мулк эгаси шу мулкдан фойдаланиш ҳуқуқи келишилган муддатга, муайян шартлар ва тўлов асосида бошқа бир шахсга берилиши кўзда тутилади.

Хулоса

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, юртимизда ислом молиясига асосланган микромолиялаштириш ташкилотлари фаолиятини ташкил этиш муҳим молиявий тизимнинг келажаги тез ўзгараётган молиявий дунёдаги ўз мақсад ва вазифаларини қай даражада удалашига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Замонавий шароитда ушбу тизим ривожланишининг асосий омилларидан бири – молиявий хизматларни тақдим этиш жараёнида юзага келувчи хатарларни исломий муассаса томонидан самарали бошқариш хусусияти ҳисобланади. Мазкур саноатнинг кейинги ривожланиши исломий молиявий хизматлар кўрсатувчи йирик молия корпорациялари ва мамлакатларнинг бир қатор сиёсий ва иқтисодий қарорларига: умумиқтисодий дунёқараш қиёфасининг жаҳон иқтисодиёти доирасида камайиб бораётган, реал

товарлар ва хизматлар сегментини қўллаб-қувватлаш фойдасига ўзгаришига боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

7. Шавкат Мирзиёевнинг ИХТ ТИВК 43-сессиясининг очилиш маросимидаги нутқи 18.10.2016
8. Е.А. Байдаулет. “Ислом молия асослари”, “Ўзбекистон” Тошкени 2019й. 34-бет
9. Ibrahim Warde. The Price of Fear: The Truth behind the Financial War on Terror / Ibrahim Warde. – London: IB Tauris, – 2007
10. Вахитов Р. Р. Исломий молиявий инструментлар: солиққа тортиш амалиётидаги ғоялар / Налоговед. – 2009. № 9.
11. Олмос Абдумаликов GlobalHalal.uz сайти журналисти 26.01.2023